

Veszedelemes idők emléke az Oszmán Birodalom keleti peremén

Az Oszmán Birodalom évszázados hatalmának és térhódításának emlékeit jól ismerhetjük a Balkánról és hazánk vidékeiről egyaránt. Azonban a török terjeszkedés nyomai a birodalom keleti vidékén is mind a mai napig emléket állítanak annak a viharos és békétlen történelemnek, melyet a kora újkori Magyarország történetéből jól ismerünk. Az Oszmán Birodalom ugyanis keleti határán, a széttagolt és lázongó kurd emirátusok vidékén egyik legnagyobb ellenfelével, a Szafavida Perzsiával nézett évszázadokon keresztül farkasszemet.

Németh Fruzsina Alexandra

Iraki Kurdisztán autonóm régió keleti határán, a Zagrosz hegység lábainál, hegyláncokkal körülölelve fekszik Grd-i Tle településdombja, mely egyértelműen uralja a körülötte elterülő Rania-síkságot. A síkságon a 20. század közepéig átfutó Alsó-Záb folyótól körülbelül 15 km-re fekvő település hétezer éves múltra tekint vissza, melynek egyik prominens időszaka a közép- és kora újkort is magába foglaló iszlám kor. Ennek emlékei a kutatások jelenlegi állása szerint elsősorban az oszmán korra, annak is késői szakaszára, a 17–19. századra keltezhetők. A település mindmáig tartó feltárása 2016-ban indult meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészeti missziójának keretében, mely arra vállalkozott, hogy felderíti a lelőhely és környező vidékének több ezer éves történetét.

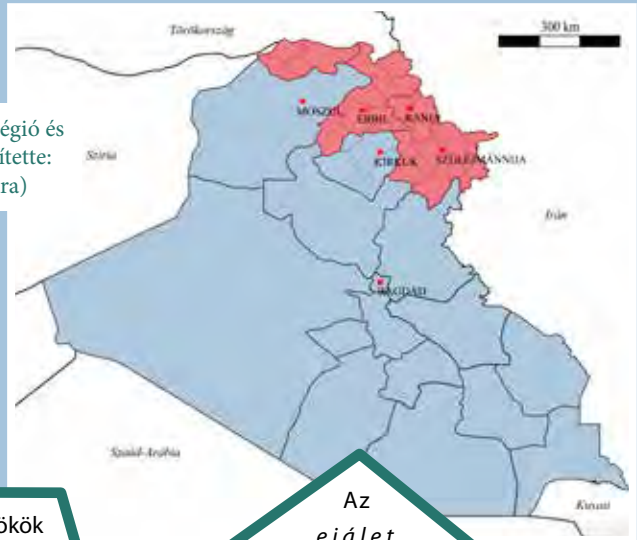
A dombtetőn nyitott szelvények az erőd kutatására (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Mordovin Maxim)

A Rania-síkság területe, és ezzel együtt Grd-i Tle dombja, I. Szulejmán szultán (ur. 1520–1566) idején került az oszmánok kezére. A vidéket az 1550-es évekre sikerült teljesen konszolidálni. A hatalom megerősítése után a régiót közvetlenül az úgynevezett Sahrizor *ejálet*-be szervezték, mely kiemelkedő szerepet játszott az oszmán–perzsa konfliktusban.

Az ezután következő békétlen évszázadok azonban nem csupán a folyamatos perzsa fenyegetésnek voltak köszönhetőek, hanem a kurd népesség belső konfliktusainak és állandó függetlenedési törekvéseinek is.

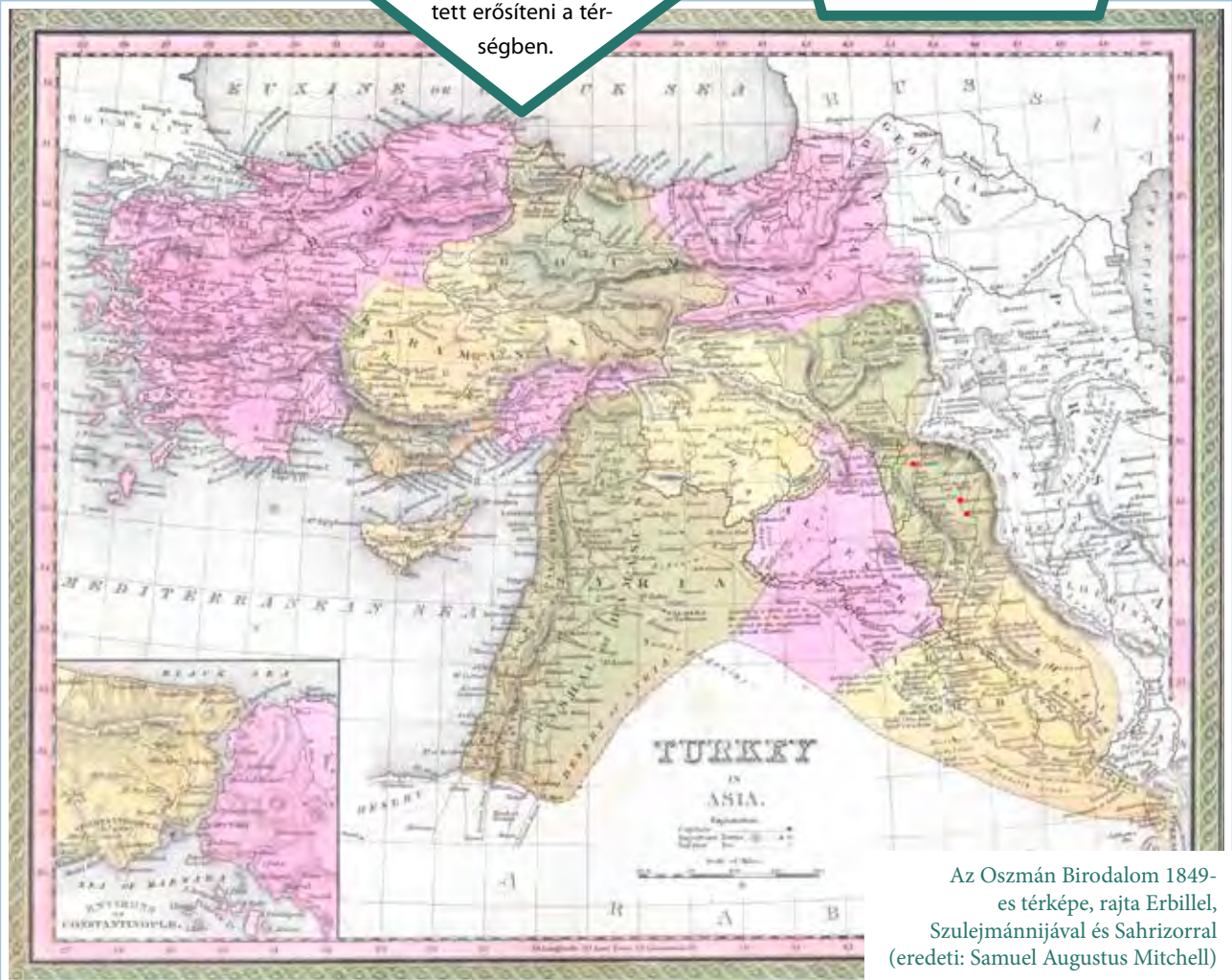
Az Oszmán Birodalom hódító tevékenységének idejére tehető ugyanis az önálló kurd emirátusok felemelkedése, melyek közül Grd-i Tle le-
lőhelye és a Rania-síkság az úgynevezett Szoráni Emirátushoz tarto-

A Kurdisztáni Autonóm Régió és legfontosabb városai (készítette: Németh Fruzsina Alexandra)

A kurdok lakta vidék törökök általi meghódítása 1514 után kezdődött meg, I. Szelim szultán (1470–1520) vezetésével, és egészen a század közepéig tartott. A korábban nagyrészt perzsa fennhatóság alá tartozó területek kurd népességének és az uralkodó kurd elit támogatásának nagy szerepe volt abban, hogy az oszmánok hatalmát sikeresen meg lehetett erősíteni a térségben.

Az *ejálet* vagy más kifejezéssel a *vilajet* az Oszmán Birodalom nagyobb területet felölelő közigazgatási egysége, tartománya, melynek élén általában beglerbég vagy pasa állt. Ezeket kisebb egységekre is tagolhatták: a bégek által irányított szandzsákokra.

Az Oszmán Birodalom 1849-es térképe, rajta Erbil, Szulejmánijával és Sahrizzorral (eredeti: Samuel Augustus Mitchell)

zott. A lázadások és függetlenségi harcok mellett a régióban uralkodó feszültséget tovább fokozták az emirátusok közötti állandó konfliktusok, valamint az ezektől független nomád törzsi csoportok ellentétei is. Az állandó háborús viszonyok és a katonai jelenlét alapvetően meghatározza a terület régészeti horizontját, melynek jelentős részét a korszakban a várak és erődök teszik ki.

A Rania-síkság északkeleti oldalának védelmét szolgálta a Grd-i Tle dombját uraló kurd erőd is. A környező termékeny síkság, a közeli édesvízi források és az észak felé – a Szoráni Emirátus központjának irányába – vezető hegyi útvonal védelmére felépített erősséget a 17. században hozhatták létre a korábban temetőnek használt mesterséges domb felső platóján, mintegy 30 méteres ma-

A kurd népesség által lakott területek ma négy különböző országban, szétszakítva helyezkednek el: Törökországban, Irakban, Iránban és Szíriában. A 20. században kiteljesedő függetlenedési és identitásmegőrző mozgalmak során többször kezdeményezték a kurd területek önállósodását és összezatolását, azonban a környező országok ellentétes politikai érdekei miatt ez mind a mai napig nem járt sikerrel. Csupán az iraki kurdok rendelkeznek részleges függetlenséggel a Kurdisztáni Autonóm Régió területén.

A kurd emirátusok részleges függetlenséggel rendelkező államok voltak, melyeknek felemelkedése a 16. század első felére tehető, és élükön az emírek, a kurd elit tagjai álltak. Az iraki kurdisztáni régió két legfontosabb emirátusa a Szoráni és a Baban Emirátusok voltak. Uralkodó családjaik fontos szerepet játszottak a török–perzsa konfliktusban, valamint a tartományúri szerepet is kisajátíthatták. A Szoráni Emirátus az oszmán hódítás előtt, a 16. század legelején szerveződött meg Iraki Kurdisztán szívében, de a névadó dinasztia gyökerei a középkorba nyúlnak vissza. A terület egyik fontos városa volt Erbil, ami az autonóm régió jelenlegi fővárosa. A törzsi alapon létrejövő állam a török fennhatóság ideje alatt szakaszosan állt fenn, néha meglehetősen nagy autonómiával, néha pedig a központi adminisztráció szolgálatában. Fővárosa kezdetben Szorán, később a ma is lakott Rawandúz volt.

gasságban. Az épület ovális alaprajzú, melynek külső falához egy helyen biztosan, de feltehetően bizonyos távolságban végig köríves tornyokat illesztettek. A falon belül pedig különféle, a körítőfalhoz igazodó épületek nyomai voltak megfigyelhetők. A 2016-ban megkezdett, majd 2019-ben folytatott régészeti kutatások során a településdomb felső 2 métere volt biztosan késő iszlám korinak meghatározható, mely időszakon belül az építészeti jellemzők alapján négy korszakot tudunk elkülöníteni. A régészeti jelenségek közvetlenül a felszín alatt jelentek meg, s néhány nagyobb kő már az ásás előtt is látható volt a felső szint eróziójának köszönhetően.

Az erőd külső körítőfala két periódusú, melyekhez több szintben tartoznak különféle épületek. A fiatalabb

Grd-i Tle településdombjának északi oldala a szelvényekkel (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Szabó Nóra és Fülöp Kristóf)

erőd fal kisebb kövekből épült, melyeket habarcsba raktak. A falba építve egy kör alaprajzú torony is előkerült, mely az erőd védelmét segítette elő. A meglehetősen rossz állapotú, kifelé dőlő tornyot és a hozzá tartozó falat belső és külső oldalán köpenyezéssel, a falsík megerősítő burkolásával látták el. Mindkét jelenség közvetlenül a korábbi periódus körítőfalára épült rá, és kis eltéréssel annak vonalát követi. Ebből arra következtethetünk, hogy a korábbi falazat még látható volt a helyszínen, amikor az újat felépítették. Az ásatási eredmények alapján az tűnik valószínűnek, hogy a megrongálódott és statikailag már nem stabil falazatot újítták fel. A korábbi erőd fal a lelőhelyen talált eddigi legkorábbi habarcsba rakott, törtköves falazat, mely jelzi, hogy építetői törekedtek egy masszív struktúra létrehozására. A feltárt falszakasz legkeletibb részén egy falsarok került elő, ahol – feltételezéseink szerint – az ehhez a periódushoz tartozó, talán szintén köríves torony indul, azonban ez nem került feltárára. A fal mellett itt is köpenyezés futott végig, melynek létrehozására a falsík erős kifelé dőlése miatt lehetett szükség.

Ehhez a két erőd falhoz igazodtak a négy rétegbe sorolható épületmaradványok. A korábbi erőd falhoz az első periódusban két, arra merőleges épület tartozott. A második periódusban ezeknek a helyén, jobb megtartású falakkal alakították ki két újabb struktúrát. A fiatalabb erőd fal felépítése után az épületek elrendezésében jelentős változás állt be, ugyanis ezekben a rétegekben a körítőfallal párhuzamos falazatokat figyelhetünk meg, melyek lehetséges, hogy nem külön épületekhez, hanem egy második védelmi vonalhoz, avagy egy belső udvarhoz tartozhattak. Az egyik falon még egy egyértelműen azonosítható bejárat is megfigyelhető volt. Ezen épületek könnyűszerkezetesek lehettek, melyeknek csupán szárazon, illetve agyagba rakott kő alapozásait találtuk meg. Mivel ezek stabilitása nem volt igazán nagy, nem meglepő, hogy ezeket többször megújították és átalakították, ami magyarázza, hogy az építési rétegek miért követik ilyen szorosan egymást. Emellett az is megfigyelhető volt, hogy a későbbi épületekhez a korábbi épületek köveit is felhasználták, több helyen visszabontották azokat, vagy később gödröket ástak rá a korábbi falakra, hogy építőanyagot szerezzenek. Fontos megemlíteni, hogy a nagyszámú feltárt kemence alapján valószínűleg az erősség lakó- és főzőegységét is sikerült megtalálnunk.

Grd-i Tle látképe délről (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdistanban, készítette: Kalla Gábor)

A domb tetejéről nyíló kilátás (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdistanban, készítette: Szabó Nóra és Fülöp Kristóf)

Az erőd fal a feltárárs kezdetén (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdistanban, készítette: Kalla Gábor)

A kör alaprajzú torony nyugatról (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdistanban, készítette: Mordovin Maxim)

A későbbi erődfal déli irányból (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Németh Fruzsina Alexandra)

A korai erődfal a keleten megfigyelt falsarokkal (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Németh Fruzsina Alexandra)

Több periódushoz tartozó falazatok az erőd területén (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Németh Fruzsina Alexandra)

Az erőd területén feltárt kemencék (fotó: ELTE régészeti misszió Iraki Kurdisztánban, készítette: Mordovin Maxim)

A területnek nagy történelmi és hadászati jelentőséget ad, hogy a tartomány déli és keleti határa egybeesett a Szafavida Perzsia és az Oszmán Birodalom között húzódó határvonallal: míg keleten a Zagrosz több ezer méteres vonulatai természetes elválasztóvonalat képeztek a birodalmak között, addig délen egy oszmán erődítérendszer biztosította a terület állandó védelmét a perzsa betörések ellen.

Az erőd pontos eredetéről eddig nem sokat tudunk. Az ásatások az utolsó évtizedben az épületek alatt közvetlenül egy új építési szintet hoztak napvilágra, mely feltételezéseink szerint egy korábbi korszakhoz kapcsolódhatott. Itt egy jóval vastagabb és nagyobb kövekből épült falazatot lehetett megfogni, mely jelentősen beljebb húzódott, mint az iszlám erőd falai, ám ennek pontos korát és funkcióját eddig nem ismerjük. Ennek ellenére az tűnik valószínűnek, hogy az iszlám épületegyüttesek egy korábbi – feltehetően – szintén erőd vagy erődített város helyére épülhettek meg a 17. század második felében.

A helyi jellegű leletanyag, valamint az építészeti jellemzők alapján az erősség feltehetően a kurd népesség kezében volt. Emellett meg kell jegyeznünk, hogy az eddig feltárt részletek alapján ez sokkal kevésbé hadászati jellegű, mint a környező szoráni kurd vagy oszmán várak és erődítések, mind a fekvése, mind pedig az építészeti jellemzői alapján. Régészeti terepbejárások során a Rania-síkságot övező hegyekben több iszlám kori, és ezen belül is oszmán kori lelőhelyet lehetett azonosítani, melyeknek elsősorban katonai szerepük volt. Ez alapján feltételezhető, hogy Grd-i Tle erődje csupán másodlagos védelmi funkciót láthatott el, és alapvető feladata a környező földek megfigyelése lehetett.

A lelőhelyen, a domb aljában az erőd felszámolása után vagy annak használatával egy időben egy falusias település is állt, melynek kis részét sikerült csupán eddig feltárni. A helyiek elmondása szerint a település a 20. század elejéig fennállt, azonban az erősséggel való kapcsolatára egyelőre nem lehetett következtetni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Grd-i Tle dombján folyó oszmán korra vonatkozó régészeti kutatások egy olyan különleges régészeti lelőhelyet hoztak napvilágra, mely általában elkerüli a kutatók figyelmét. Az ásatások folytatásával pedig egyre több információt kaphatunk erről a régióban egyedülálló lelőhelyről, s annak történetéről.

